

Essay

Handelaars in slaap en dromen

Guido Eekhaut

In juli 1904 spreekt de Franse filosofieleraar Emile Chartier tijdens de prijsuitreiking in het Lycée Condorcet te Parijs zijn leerlingen toe. Deze gebeurtenis zou zelfs in de lokale geschiedenis onvermeld zijn gebleven, ware het niet dat Chartier, onder de schuilnaam Alain, een reeks *Propos* publiceert in *La Dépêche de Rouen*, een lokale links-radicalen krant. Hij doet dat eerst wekelijks – onder de titel *Propos du Dimanche*, tussen 1903 en 1905 en *Propos du Lundi* tussen 1905 en 1906 – en daarna dagelijks – als *Propos du Normand* tot in 1914, en om die stukken is hij beroemd geworden in de Franse literatuur.

Bij deze gelegenheid wil hij zijn leerlingen over de slaap spreken. Menen zij daarover reeds alles te weten, dan moet hij hen meteen ontgoochelen: hun kennis is immers jammerlijk beperkt. Want wat is de slaap? Het is niet zomaar een fysiologische toestand van lichaam en geest. Slapen is immers *minder* denken, het betekent de dingen te aanvaarden zoals ze gepresenteerd worden, het is een situatie van willoosheid. Wanneer we slapen bevinden we ons als in een theater, zegt Alain, we zijn bereid de zoektocht naar de waarheid op te schorten, we zijn zelfs bereid ons te laten verleiden door belachelijke en verschrikkelijke illusies en waanbeelden – spoken, is de term die hij gebruikt.

Ontwaken is daarentegen het weigeren te geloven zonder te begrijpen. Ontwaken betekent: alles in vraag stellen. De wakende staat confronteert het echte met het mogelijke om het ware te ontsluiten. Ontwaken, besluit Alain, is op zoek te gaan naar de ware wereld. Er zijn echter zoveel manieren om te slapen. Vele mensen die schijnbaar waken, met de ogen open, en die in beweging zijn, slapen eigenlijk.

De wereld wordt bewoond door dit soort slaapwandelaars.

En op uw weg – zo vertelt Alain zijn studenten – zult u vele handelaars in de slaap ontmoeten. Ze bieden verscheidene manieren van slapen aan. Sommigen hebben de slaap *à la manière* van de Oudheid in aanbidding. Zo heeft men al eeuwen geslapen, stellen zij, en waarom zou deze methode niet te prefereren zijn? Andere verkopen zeldzame vormen van slaap, nog andere dan weer het soort van slaap die je al zittend en schrijvend dient te ervaren.

En dat volstaat nog steeds niet: er is de praatgrage slaap, er is de slaap vervuld met wonderlijke dromen. De slaaphandelaars bieden een verleden zonder spijt en een toekomst zonder bedreiging. Wie weerstaat daaraan? Waarom zou je willen ontwaken? In de slaap is immers alles voortreffelijk. De wereld heeft niets aan de slaap toe te voegen. De waarheid, zo stellen deze handelaars, bevindt zich immers in de

slaap, waarom dan nog elders naar de waarheid zoeken? En zo scheiden deze mensen zich van de ware wereld, als een insect met een zelfgesponnen cocon, geïsoleerd van alles wat daarbuiten gebeurt.

Alain heeft het natuurlijk niet over échte dromen, maar over ideologie en filosofie, over gedachtensystemen die zich zo zelfstandig ontwikkelen dat zij van de wereld scheiden, dat zij de wereld de rug toekeren.

Elke gedachte, wijst hij, wordt alzo in een kooi geplaatst en vormt daar een bewonderenswaardig spektakel, geschikt tot lering van kinderen, een systeem dat helemaal van tevoren geregeld werd. Maar de ware wereld lacht om dit soort van spektakel. Om het ware te zoeken moet elk systeem overboord gegooid worden. Alleen zo wordt men mens: door de wereld voortdurend als een immer nieuwe wereld te bekijken, alsof je de eerste mens bent die deze wereld ooit heeft gezien. Laat alle gekregen ideeën achter u, raadt Alain zijn afgestudeerde leerlingen aan. Laat die cocon achter u, leeg als ze is. Lees, luister, discuteer, oordeel. Slenter over de ruïnes en wees opnieuw kinderen.

De les voor de benadering van de manier waarop wij met technologie omgaan ligt voor de hand: wie haar als vanzelfsprekend beschouwt, wie slaapwandelt, kan niet meer gefascineerd worden door haar wonderlijke kracht. Uit chaos ontstaat niet orde maar ordening. Ordening is de verwezenlijking van alle kosmologieën. Maar chaos zelf kent ook een aanzienlijke aantrekkingskracht, kent ook haar eigen vormen van extase. Wie de aantrekkingskracht van de chaos niet begrijpt, begrijpt niets van de onweerstaanbare waanzin van alles wat ons menselijk maakt – te beginnen met de vrije wil en eindigend met onze passionele creativiteit.

Vrije wil en creativiteit, dat raadt Alain zijn leerlingen aan. Hij sprak niet over technologie, hij sprak over hun ambitie en hun menselijkheid.

Maar de verkopers van de slaap, de ideologen van de geprefabriceerde dromen, waken achter elk obstakel dat we op onze weg ontmoeten. De slaap verhindert ons voor onszelf te denken – en dat geldt ook voor de door technologie verwekte slaap. De technocraten vinden deze slaap geheel normaal – wie immers nadenkt over technologie, zien zij als een hinderlijk reactionair element, omdat in hun ogen het stellen van vragen gelijkstaat met het opwerpen van bezwaren.

En wie bezwaren oppert is reactionair – zo ervaren zij dat –, is tegen de technologie. Want welk alternatief zou er kunnen zijn dan de technologische weg? Ontwaken is voor hen hinderlijk, wanneer het de anderen zijn die ontwaken. Ze hoeven niet bevreesd te zijn: er wordt nog maar erg weinig ontwaakt – de dromen zijn immers superieur aan de werkelijkheid. En de handelaars in dromen en in slaap vertellen waanzinnig overtuigende verhalen.

In onze vooruitgang en in de accumulatie van kennis, wachten ons – zo mogen we hopen – spirituele en intellectuele waarden. Dat is echter geenszins wat de technologie ons belooft. Zij stelt andere doelen voorop. Zij bereidt ons niet voor op een spirituele en intellectuele toekomst, maar op een toekomst die gericht is op consumptie en op materialisme. Voldoening schenkt zij slechts wanneer wij ons onderwerpen

aan de slavernij en de verslaving van objecten, waarvan de technologische samenleving ons een schier eindeloze variatie en keuze belooft.

In die toekomst zullen wij dan ook tot het uiterst hunkerende wezens zijn, nooit voldaan met wat we reeds hebben omdat we niet bezitten wat we onszelf toewensen, maar tegelijk ook nooit op de hoede voor hetgeen ons aangeboden wordt. In die toekomst zal onze smaak voor het nieuwe aangewakkerd en opgejaagd worden, omdat de verbeelding die leidt tot het scheppen van nieuwe dingen geen grens lijkt te kennen, maar ook omdat we zo snel die dingen vergeten die vorig jaar nieuw waren. *Smaak* is hier het verkeerde woord, want die hunkering is *smakeloos* – we leren slechts de mediatieke voorbeelden te volgen, het interieur van vakbladen imiteren, onze zitkamer modelleren op de uitstalling in de duurderde winkels. Tijdsgebonden modes, tijdsgebonden technologie, tijdsgebonden gadgets, alles even tijdsgebonden, maar alles steeds sneller en vluchtiger, en toch steeds beter verpakt om de aantrekkingskracht ervan te vergroten.

Kijk maar naar de muziekdragers en hoe die van duurzaamheid evolueerden naar technisch nog grotere duurzaamheid, maar tegelijk sneller dan ooit technisch verouderen. De vinyl langspeelplaat ging ruim een halve eeuw mee, de CD twee decennia, en binnenkort is er weer wat nieuws, dat wellicht binnen vijf jaar zal vervangen worden door het volgende procédé. Muziek is wellicht eeuwig, maar de drager waarop zij geregistreerd wordt blijkt steeds meer tijdelijk, niet omdat hij het fysiek begeeft, maar omdat hij als gadget geconcipieerd werd en dus weer snel door een andere gadget dient vervangen te worden. Hoe beter de dragers worden, des te sneller dienen ze te worden vervangen, althans binnen het technisch-economische discours.

Neem als voorbeeld een laptop, of een e-boek. Neem vervolgens een écht boek. Alleen iemand die koppig gelooft in de opperste suprematie van het digitale zal beweren dat de twee eerste als toegangsmiddel tot informatie superieur zijn aan het laatste. Ook Neil Gershenfeld, onderzoeker bij het befaamde Medialab van het MIT in Boston en auteur van het boek *Als de dingen gaan Denken* en dus *par excellence* een digirati, gelooft dat niet. “Het getuigt niet van technofobie liever een boek te lezen,” schrijft hij, “het is volslagen praktisch. Indien het boek na de shootcomputer uitgevonden was zou het als een grote doorbraak geloofd zijn.” Een boek heeft geen energievoorziening nodig, geen ingebouwd licht, kan onder uiteenlopende hoeken gelezen worden en zelfs bij zonlicht, en blijft altijd presteren. Wat verbetert deze prestaties? “Ik zag in hoe vreemd het is om papier te vervangen door beeldschermen die noodgedwongen omvangrijker zijn, meer energie gebruiken en er minder fraai uitzien. Als papier zo’n goed systeem is, waarom blijven we het dan niet gebruiken?”

Maar dat hoeft niet, stelt Gershenfeld. Het is heel goed mogelijk boeken te vervangen door digitale tegenhangers, zo lang die digitale boeken maar precies op materiële boeken gaan gelijken. En die zijn op komst: de vellen ervan bestaan uit dunne, papierachtige substantie waarin teksten elektronisch weergegeven worden. Niet een constante tekst, maar een veranderlijke, zodat een digitaal ‘boek’ mogelijk het equivalent van tientallen materiële boeken kan bevatten, omdat de afgebeelde tekst op de ‘bladzijden’ vervangbaar is. Stel je een vel kunststof voor dat eruit ziet als de pagina van een echt boek, dat onder allerlei hoeken leesbaar is, dat geen interne verlichting nodig heeft.

Daardoor ontstaat wat Gershenfeld en zijn collega's het 'universele' boek noemen, dat in staat is alle beschikbare teksten elektronisch op te slaan en weer te geven. De lezer hoeft dus niet meer een doos boeken mee naar Spanje op vakantie te nemen, hij neemt alleen zijn universele boek mee dat hij vooraf geladen heeft met de 'boeken' die hij wil lezen. "Het elektronische boek maakt een eind aan het debat over ouderwetse boeken versus nieuwerwetse bits door te onderkennen dat beide zeer goede technische eigenschappen hebben die gecombineerd kunnen worden."

Wat Gershenfeld evenwel niet in wil zien is dat daarmee het probleem van de drager geenszins opgelost wordt. Bij een materieel boek zijn drager en inhoud onafscheidelijk. Er kan geen situatie optreden waarbij de inhoud niet meer toegankelijk wordt omdat de drager technologisch verouderd is geworden. Je boek kan natuurlijk door water of vuur beschadigd en dus onleesbaar worden. Papier vergeelt en wordt broos, de pagina's komen los, maar dat heb je wanneer je mindere kwaliteit koopt. Bij een digitaal boek verouderd de drager echter wél: de digitale toegangs- en opslagmiddelen van vandaag zullen binnen tien jaar zeker niet dezelfde zijn als nu. En indien we bereid zijn Moore's Wet te geloven, lopen we het risico dat ons digitale boek binnen veel kortere tijd onbruikbaar wordt. Dit betekent dat ik waarschijnlijk om de tien jaar mijn drager, het universele boek, zal moeten vervangen, omdat hij niet meer in staat is de digitale 'boeken' die dan verschijnen te lezen – en waarschijnlijk zal ik dan niet meer in staat zijn mijn 'oude' opgeladen boeken te redden.

Net nog kocht ik in Engeland een *Lemprière's Classical Dictionary*, gedrukt in 1810 en in goede staat, zeer tot afgunst van een in de klassieke Oudheid gespecialiseerde Britse vriend. Dat boek is niet alleen goed leesbaar, het bevat een schat aan kennis die elders niet altijd terug te vinden is. Ik kan me niet voorstellen dat een van mijn nazaten in 2200 een digitaal boek uit de vroege ééentwintigste eeuw zal terugvinden en in staat zal zijn het te gebruiken – tenzij hij een leverancier vindt van antieke batterijen en andere al even antieke hulpstukken. Waarschijnlijk zullen binnen tweehonderd jaar vele materiële boeken uit onze tijd vergaan zijn tot stof, maar de betere kwaliteit zal overleven, en dat zullen er nog héél wat meer zijn dan het aantal werkende 'antieke' elektronische boeken.

Dus zelfs met de voor Gershenfeld voorgestelde gadgets zijn we nog steeds niet toe aan een zinnige vervanging van het papieren boek, behalve voor wie geen oog heeft voor de toekomst. Misschien hebben de mensen die vandaag zo hemelshoog te koop lopen met hun elektronische substituten, wel degelijk geen oog voor de toekomst: hun horizon ligt immers, schat ik, ergens op vier of vijf jaar, hooguit. Daarna heerst het grote onbekende. Langer leven hun digitale producten ook alweer niet.

Moeten we ons dan verzetten tégen de machine, of tegen de vooruitgang?

Geen van beide. Machine en vooruitgang betekenen op zich niets. We moeten ons verzetten tegen onszelf. We moeten ons verzetten tegen die drang om altijd achter het absoluut nieuwe aan te lopen, alsof de beloften ervan ook werkelijkheid kunnen worden. We dienen ons te verzetten tegen de sirenenzang van déze media die in dienst staan van de producenten van de elektronische wonderwinkel, want het oordeel van deze media is op z'n minst verdacht. We dienen ons zeker te verzetten tegen onze eigen onbeholpenheid wanneer we geconfronteerd worden met gadgets, en ons af te vragen – vooraleer

we met open ogen in de val lopen – wat we in godsnaam kunnen aanvangen met een mobiel telefoontoestel dat tegelijk ook getypte berichten kan verwerken, het internet opsurft, als GPS dienstdoet en misschien onze horoscoop leest. Koffie zetten is optioneel, maar het ding kan wel degelijk de kortste weg wijzen naar de meest dichtbij *Coffee Republic*. Wat van deze fenomenen is zo dringend noodzakelijk in ons leven, dat we ons totale verwachtingspatroon er op afstemmen? Aan het einde van de reis mag niet de glittering van de technologische stad op ons wachten, maar de zekerheid van solide waarden en overtuigingen.

Met behulp van de allesoverheersende zekerheid die de technologie hem biedt, ontdekt de mens alle mysterieuze plekken op deze planeet. Op die manier ontsluit hij alle geheimen en zal hij uiteindelijk in staat zijn alle vragen over zichzelf en het heelal op te lossen. De fundamentele wetten en formules van de wiskunde zullen hem leiden tot die ene allesomvattende beschrijving, de finale theorie, die handelt over alles. Deze zekerheid heeft de mens nog nooit eerder gehad.

In het verleden kon geen enkele reiziger een atlas openslaan of een kaart ontvouwen zonder geconfronteerd te worden met grote lege gebieden, onbekend en nog niet door de beschaafde mens geëxploreerd. Cartografen tekenden dan maar allerlei mythische en fabelachtige wezens op deze blanke plekken, want zoveel wit in het aanschijn van kennis en rede, dat stond niet netjes.

Die lege gebieden bestaan niet meer, net zo min als hun mysteries. De technocraten stellen doorgaans, dat wij door het oplossen van deze mysteries rijker zijn geworden, in materiële, maar toch ook in geestelijke zin. Onze kennis omtrent de wereld is dan nog wel niet volledig, maar toch voldoet hij steeds beter aan onze ontembare nieuwsgierigheid. Het internet streelt onze ijdelheid: we zijn er eindelijk in geslaagd alle informatie voor iedereen bereikbaar te maken, en we menen dat dit de ultieme democratische daad is. We leven in een wonderlijke tijd, waarin iedereen met iedereen in contact kan komen.

Toch betwijfel ik die technocratische stelling. Niet omdat ik ze wil tegenspreken; wel omdat ik het gevoel heb dat wij armer zijn geworden, intellectueel gezien. Dat onze communicatie alleen maar de communicatie van het banale bevordert: twee kletsende huisvrouwen hebben nooit de diepere natuur van bestaan en kosmos ontdekt, ook niet wanneer ze via het internet kletsen. Het gaat niet om het communicatiemiddel, het gaat om dat *wat* gecommuniceerd wordt.

Wat mij betreft hoeven we niet terug naar de ganzenveer, maar laten we onszelf ook weer geen leugens opdissen. We hebben vele vragen opgelost, maar zijn daarmee vele fabels en verhalen kwijtgeraakt die ooit ons sociale leven kleurden en de ogen van onze kinderen openden voor de fantastische wereld van de verbeelding en deze van het soms al even fascinerende alledaagse.

We zijn het vermogen kwijtgeraakt om ons te verbazen, en om daarmee immens gelukkig te zijn, omdat we wéten dat de techniek elk wonder kan scheppen en blijven scheppen. We hebben het fantaseren verleerd, omdat onze fantasie geen onderwerp meer heeft, want de technologie heeft elk onderwerp dat ooit tot onze fantasie hoorde, tot haar terrein gemaakt. Dinosauriërs aller tijdperken, weert u! We worden niet meer uitgedaagd door het werkelijk nieuwe, omdat er niets nieuws meer is, alleen nieuwe verpakkingen.